

О. С. Троцька, І. С. Назарко. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2009. – 40 с.

5. Степанюк А. В. Формування цілісних знань школярів про живу природу : монографія / А. В. Степанюк. – Вид 2-ге, переробл. й доповн. – Тернопіль : Вектор, 2012. – 228 с.

Світлана Василівна СОВГІРА,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Ганна Євдокимівна ГОНЧАРЕНКО,

кандидат біологічних наук, доцент, завідувач лабораторії «Екологія і освіта»;

Наталія Юріївна ДУШЕЧКІНА,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії, екології та методики їх навчання

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Висвітлено огляд основних підходів до визначення сутності екологічної культури як системи знань, умінь, ціннісних орієнтацій людини, вірувань, традицій, звичаїв, законів, мистецтва, моральності, відповідальності за прийняті рішення та дії.

Ключові слова: *екологічна культура, навколишнє середовище, екологічні знання, екологічне мислення, екологічно виправдана поведінка.*

The article deals with the main approaches to defining the essence of ecological culture as a system of knowledge, skills, values human beliefs, traditions, customs, laws, art, morality, responsibility for decisions and actions.

Key words: *ecological culture, environment, ecological knowledge, ecological thinking, ecologically justified behavior.*

Реформа вищої освіти, яка здійснюється в Україні свідчить про її тенденцію до Європейської освітньої системи. У той же час цілком очевидно, що необхідні й подальші зусилля, спрямовані на вдосконалення у майбутніх фахівців таких знань, умінь і навичок, які потрібні в життєдіяльності різного рівня для охорони і поліпшення здоров'я, демографічного розвитку, збереження і розвитку традицій і культури, раціонального використання природних ресурсів, захисту навколишнього середовища та зниження екологічного ризику, виконання активної громадянської ролі. У цій галузі вища школа поки відстає від Європейської, отже, і знижується її конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці.

У зв'язку з цим теоретико-методологічне та практичне дослідження формування екологічної культури як психолого-педагогічного феномена в умовах вищої школи дуже актуальні для вітчизняної науки і практики, оскільки фахівці різних галузей промисловості й економіки своєю професійною діяльністю здійснюють значне антропогенне навантаження на середовище проживання.

Феномен екологічної культури, різні аспекти її становлення і розвитку були предметом наукових досліджень багатьох авторів (О. Анісімов, А. Бабакова, О. Бондар, С. Дерябо, А. Захлебний, І. Зверєв, Е. Когай, В. Крисаченко, Л. Курняк, О. Лабезна, М. Моїсеєв, Н. Пустовіт, Н. Реймерс, І. Суравегіна, В. Ясвін та ін.). Проте, їх основна частина присвячена становленню екологічної культури у професійних екологів різного профілю, у майбутніх педагогів, в професійній вищій технічній школі. Але і в тому, і в іншому випадку дослідження в основному спрямовані на освітній процес і розробку власних концепцій авторів в цьому напрямі.

Щоб виявити функції екологічної культури в суспільстві, позначимо спочатку основні функції загальної культури як специфічного феномена людської діяльності. Б. Єрасов [8] виділяє такі функції: пізнання світу, перетворення світу з матеріальної точки зору, забезпечення умов спілкування, регулювання діяльності та поведінки, встановлення і підтримка системи цінностей, норм поведінки і моралі. Відповідно до означених функцій стає очевидним те, що призначення екологічної культури полягає в екологізації не тільки культури, а й усіх інших феноменів суспільства: економіки, науки, громадських відносин тощо. Для того, щоб визначитися чим є екологічна культура: частиною загальної культури, самостійним феноменом, визначальним вектором, відштовхнемось від двох полярних визначень: 1) екологічна культура зливається із загальним поняттям культури і втрачає, таким чином, свій специфічний зміст; 2) спосіб діяльності, спрямований на формування цілісної системи «природа – суспільство».

Проаналізуємо трактування екологічної культури, яке лежить між цими полярними визначеннями за підходами: описовий, у якому робляться спроби відобразити все те, що охоплює поняття; історичний, що розкриває історичні аспекти культурних феноменів, які акцентують процеси соціального наслідування, традиції; ціннісний – трактування, які відображають ідею способу життя або уявлення про ідеали і цінності; психологічний, який акцентує увагу на процесах адаптації до середовища, на процесах навчання, формуванні навичок, звичок, норм; структурний, що акцентує увагу на структурній організації екологічної культури, культурологічний, який спеціалізується на загальній культурі, комплексності поняття (див. табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація трактувань екологічної культури за різними підходами

<i>Підходи</i>	<i>Сутність</i>	<i>Автори</i>	<i>Недоліки</i>
Описовий	Сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства, а також способів діяльності, спрямованих на забезпечення збереження природного середовища	Е. Гірусов [4]	Спрямованість змісту на збереження тільки природного середовища звужує поняття, залишаючи за межами визначення систему взаємовідносин «суспільство-природа-людина»

	Частина загальної культури, що включає екологічно продуману технологію і всю систему поведінки людей, спрямованих на збереження природних умов, необхідних для сталого розвитку суспільства	Л. Ситнікова [16]	Чітко виражений практико-перетворювальний аспект
	Частина загальної культури, яка об'єднує всі соціальні, інтелектуальні, моральні якості й досвід особистості, що виявляється у всіх видах інтелектуальної та практичної діяльності, у стосунках людини, природи і суспільства, спрямована на збереження і відтворення умов життя	Н. Андреева [1]	Відображаються всі основні властивості культури за винятком просторово-тимчасового
	Особливості свідомості, поведінки і діяльності людей у взаємодії з природою. Така культура не залежить від волі окремої людини, відображає колективний інтелект і біотичні «межі» біосфери	І. Воробйова [3]	Відображає всі сторони феномена «екологічної культури», з невеликим уточненням, що відповідальність людини за систему життя не тільки на Землі, але і тому просторі Всесвіту, до якої поширюються людські знання
Історичний	Сукупність екологічних знань, навичок природо доцільної поведінки, моральних норм і цінностей, що передаються від покоління до покоління в процесі освіти і виховання	Д. Дракова [7]	Не представлений практико-перетворювальний компонент
	Сформована етнічними групами поведінка, яка передається з покоління в покоління	Н. Морохін [12]	Відсутній соціальний компоненти
	Національні стереотипи способу життя; рівень та структура споживання, стереотипи споживання; культурні зразки екологічних уявлень і екологічної поведінки	А. Шумейко [18]	Не враховано космопланетарна складова екологічної культури
Ціннісний	Спосіб життєзабезпечення, при якому суспільство формує потреби і способи їх реалізації, що не створюють загрози життю на Землі	С. Глазачов, О. Козлова [5]	Чітко визначається лише нормативно-ціннісний компонент
	Морально-духовна сфера життєдіяльності людини, що характеризує своєрідність її взаємодії з природою і включає в себе систему взаємопов'язаних елементів: екологічну свідомість, екологічне ставлення і екологічну діяльність	В. Сітаров, В. Пустовойтов [15]	Морально-духовна сфера, має поширюватися не тільки на взаємовідносини з природою, а й оточуючим соціальним та іншими середовищами

Психологічний	Передбачає єдність і синтез екологічних почуттів, екологічної діяльності, екологічно виправданої поведінки	Т. Лиханова [11]	Відсутні інформативно-пізнавальний і просторовий компоненти
	Характеризується культурою пізнання і високоморального ставлення до світу (природного та штучного середовища)	Є. Єфімова [9]	Досить повно відображає зміст екологічної культури з психологічної точки зору
	Засвоєння основ сучасної екології та природокористування і формування на їх базі екологічної свідомості, моральних норм ставлення до природи, якими необхідно постійно керуватися в повсякденному житті	С. Павлов, В. Майстренко, Н. Курамшина [13]	Категорія «повсякденне життя» включає в себе не тільки роботу, побут і взаємини з людьми, а й більш широкі зв'язки і відносини, що характеризуються в системі «природа-суспільство-людина»
Структурний	Сукупність духовних цінностей, принципів і правових норм і потреб, що забезпечують оптимізацію взаємодії суспільства і природи. Екологічна культура – соціокультурний феномен, що володіє своєю структурою, мовами (наука, мистецтво, релігія); специфічним простором-часом	С. Глазачов [6]	Відсутній інформативно-пізнавальний компонент
Культурологічний	Особливий вид майбутньої загальнолюдської культури, тобто глобальної культури, яка свідомо створюється шляхом об'єднання, синтезу, інтеграції екологічних (біотичних) потенцій всіх культур світу»	К. Шилін [17]	Нівелює самотність етнічних і національних культур, їх впливу на нормативно-ціннісний компонент
	Етап і складова частина розвитку загальносвітової культури, що характеризуються гострим, глибоким і загальним усвідомленням нагальної важливості екологічних проблем в житті й майбутньому розвитку людства	Н. Реймерс [14]	Розкривається тільки інформативно-пізнавальний компонент
Комплексний	Сукупність і нерозривна єдність загальнолюдських і самотніх етнічних духовних цінностей, особливостей екологічної свідомості й світогляду, соціальної діяльності та задоволення людських потреб відповідно до законів природної цілісності, тощо	В. Бахарев [2]	Перевантаженість різними дотичними термінами

	Інтегральне утворення особистості, що ґрунтується на екологічній свідомості, екологічному стилі мислення і діяльності, що проектується на професійну діяльність	Н. Кужанова [10]	Перевантаженість різними дотичними термінами
--	---	------------------	--

Узагальнення огляду підходів до визначення сутності екологічної культури за групами через формулювання її трактувань дало можливість узагальнити поняття «екологічна культура» як систему знань, умінь, ціннісних орієнтацій людини, вірувань, традицій, звичаїв, законів, мистецтва, моральності, відповідальності за прийняті рішення та дії. Умовно в понятті «екологічна культура» можна виділити чотири основні компоненти: екологічні знання (природничі, соціогуманітарні, технічні та ін.); екологічне мислення (здатність до встановлення причинно-наслідкових, ймовірнісних, прогностичних та інших видів зв'язків); екологічно виправдана поведінка (перехід екологічних знань, екологічного мислення в повсякденну норму вчинку); культура почуттів (моральний «резонанс», здатність до співчуття, переживання, благоговіння перед життям).

З наведеного аналізу дефініцій, що характеризують екологічну культуру, загальною ознакою для всіх є наявність в них людини, її діяльності, поведінки у навколишньому середовищі.

Література

1. Андреева Н. Д. Система эколого-педагогического образования студентов-биологов в педагогическом вузе : автореф. дис. ... пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н. Д. Андреева. – СПб., 2000. – 65 с.
2. Бахарев В. В. Экологическая культура как фактор устойчивого развития социума / В. В. Бахарев – Ульяновск : Изд-во УлГУ, 1999. – 447 с.
3. Воробьева И. Л. Основные тенденции формирования экологической культуры будущих учителей в педагогическом вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / И. Л. Воробьева. – М., 2000. – 22 с.
4. Гирусов Э. В. Экология и культура / Э. В. Гирусов, И. Ю. Широкова. – М. : Знание, 1989. – 164 с.
5. Глазачев С. Н. Экологическая культура / С. Н. Глазачев, О. Н. Козлова. – М. : Горизонт, 1997. – 171 с.
6. Глазачев С. Н. Экология и образование на пути к культуре мира / С. Н. Глазачев, О. Н. Козлова // Биология в школе. – 1999. – № 3. – С. 21–24.
7. Дракова Д. К. Экологическое образование школьников / Д. К. Дракова. – Челябинск : ЧИПКРО, 1993. – 45 с.
8. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов – М. : Аспект-пресс, 1996. – 591 с.
9. Ефимова Е. И. Теория и практика становления экологической культуры будущего специалиста в условиях высшей школы : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Елена

Ивановна Ефимова. – Хабаровск, 2001. – 420 с.

10. Кужанова Н. И. Формирование экологической культуры будущих специалистов в образовательной среде технического вуза : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Наталья Ивановна Кужанова. – Великий Новгород, 2004. – 342 с.

11. Лиханова Т. Н. Формирование экологической культуры старшеклассников в процессе реализации региональной программы экологического воспитания : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. Н. Лиханова. – Пенза, 2001. – 32 с.

12. Морохин Н. В. Традиционная духовная экологическая культура нижегородского Поволжья : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н. В. Морохин. – М., 1998. – 45 с.

13. Павлов С. В. Проблемы формирования экологической культуры / С. В. Павлов, В. Н. Майстренко, Н. Г. Курамшина // Экологическое образование. Перспективы и концепции инвайронментальной педагогики : материалы конф., 29–30 ноября 1995 г. / Башк. ин-т повышения квалификации работников образования, Минприроды и ЧСРБ. – Уфа. – С. 146–152.

14. Реймерс Н. Ф. Надежды на выживание человечества: концептуальная экология. – М. : Россия Молодая. – Экология, 1992. – 364 с.

15. Ситаров В. А. Социальная экология : учеб. пособие для студ. выс. пед. учебн. зав. / В. А. Ситаров, В. В. Пустовойтов. – М. : Академия, 2000. – 280 с.

16. Ситникова Л. А. Педагогические условия экологической подготовки учителя технологии : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Л. А. Ситникова. – СПб., 2000. – 23 с.

17. Шилин К. И. Живое знание – экологическая парадигма образования / К. И. Шилин // Роль женщины в формировании экологического образования : материалы междунар. конф. – М., 1997. – С. 126–135.

18. Шумейко А. А. Становление экологического менталитета у школьников Дальнего Востока России: теоретико-методологические и прикладные аспекты : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. А. Шумейко. – Брянск, 2000. – 46 с.